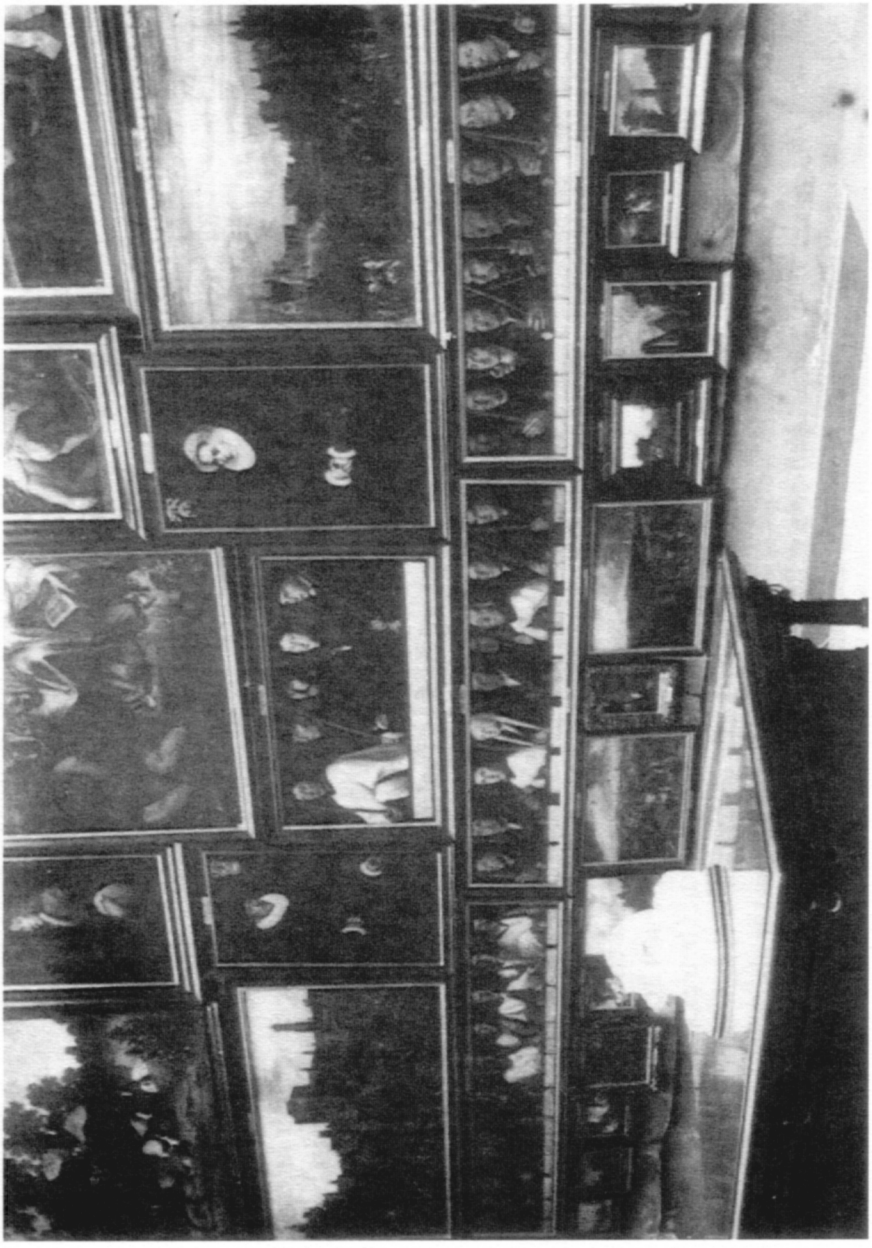

Interieur van het Museum Kunstliefde aan de Oudegracht in 1906, met onder andere de vier *Portretten van Jeruzalemvaarders* van Jan van Scorel. Foto door J.A. Moesman (GA Utrecht).

'In het belang der Kunst'

Het Museum Kunstliefde 1873-1918

NIENKE BAKKER

> In het jaar 1857 [...] werd van verschillende zijden de wensch geuit om een museum van schilderijen op te richten waarin voornamelijk de werken van de beroemde meesters die, in Utrecht geboren of gevestigd zooveel hebben medegewerkt tot de bloei en ontwikkeling der Hollandsche school, eene plaats zouden vinden. In 1861 kwam het opgevatte voornemen tot een begin van uitvoering, doordat het genootschap in de gelegenheid was eene kapitale schilderij van A. Bloemaert, de aanbidding der drie koningen voorstellende aan te koopen; zoowel door schenkingen van eenige leden als door aankoopen, waartoe het Bestuur door vrijwillige bijdragen in staat was gesteld, werd langzamerhand eene verzameling van 53 schilderijen en een 60-tal teekeningen bijeengebracht. Steeds streefde het Bestuur op de ingeslagen weg voort en daar het bijeenbrengen eener belangrijke verzameling schilderijen [...] slechts langzaam kon vorderen, zoo vond het Bestuur hierin aanleiding om de medewerking van het dagelijksch Bestuur hier ter stede tot bevordering van zijn doel in te roepen.[1]

Zo schetste het bestuur van het Genootschap Kunstliefde in 1877 de voorgeschiedenis van het Museum Kunstliefde in een circulaire aan de leden, waarin het kunstminnende publiek werd opgeroepen om de verzameling van het museum te helpen uitbreiden, ''t zij door jaarlijksche contributies of giften in eens, waaruit nu en dan fraaije schilderstukken kunnen worden aangekocht, 't zij door het afstaan van schilderijen aan het museum in bruikleen of in eigendom'.[2] Aan deze oproep werd door veel Utrechtse kunstliefhebbers gehoor gegeven, zodat het Museum Kunstliefde, dat begon als een zeer bescheiden verzameling, kon uitgroeien tot een aanzienlijke collectie van Utrechtse schilderijen.[3]

Het Genootschap Kunstliefde, in 1807 opgericht, was – en is nog steeds – een vereniging van overwegend dilettanten en beroepskunstenaars, die kunstbeschouwingen en tekenoefeningen organiseerde. In de negentiende eeuw was het de toonaangevende vereniging op het gebied van kunst in

de Domstad. Kunstliefde kan worden beschouwd als opvolger van het uit 1639 daterende Utrechtse Schilderscollege, dat ontstond door afscheiding van de schilders van de beeldhouwers in het St. Lucasgilde. Het Schilderscollege was in wezen ook een gilde, aangezien niemand in Utrecht het beroep van schilder mocht uitoefenen zonder er lid van te zijn.[4] In 1717 gaf het stadsbestuur het Schilderscollege, waaraan vanaf 1696 ook een tekenschool was verbonden, een nieuwe vorm: in plaats van een schildersgilde werd het een 'kunstlievend genootschap'. In 1778 verhuisden college en tekenacademie naar de vertrekken boven de Stadsschermzaal in de Minrebroederstraat. De oprichting van het concurrerende Genootschap Kunstliefde, dat vanaf 1810 ook in een ruimte boven de Stadsschermzaal gevestigd was en al snel de meeste taken van de tekenacademie overnam, zorgde uiteindelijk voor de ontbinding van het Schilderscollege in 1815.[5]

Genootschappen die zich net als Kunstliefde speciaal op de beeldende kunst richtten waren onder andere *Pictura* in Dordrecht (1774), *Hierdoor tot Hooger* in Rotterdam (1773) en *Ars Aemula Naturae* in Leiden (1799). Aan dit soort gezelschappen was vaak een tekenacademie verbonden, waar men zich kon oefenen in het tekenen naar pleister of model.[6] De rol van Kunstliefde in het sociale en artistieke leven van de stad Utrecht was te vergelijken met die van de kunstenaarsverenigingen *Arti et Amicitiae* in Amsterdam (1839) en *Pulchri Studio* in Den Haag (1847). Dit waren echter veel professionelere instituten met niet alleen nationale maar ook internationale uitstraling, die wedijverden om de belangrijkste schildersvereniging van Nederland te heten.[7]

Het Genootschap Kunstliefde bestond uit gewone leden (onderverdeeld in werkende en kunstlievende leden), buitengewone leden en honoraire leden. De leden van Kunstliefde waren veelal afkomstig uit de gegoede burgerij. In tegenstelling tot kunstenaarsverenigingen als *Arti et Amicitiae* en *Pulchri Studio* bestond Kunstliefde voornamelijk uit rijke kunstliefhebbers en amateurschilders en -tekenaars, waardoor het genootschap vaak meer leek op een deftige gezelligheidsvereniging dan een professioneel kunstenaarsgezelschap. Zo meldde het blad *Het Ideaal* in 1906 dat de kunstbeschouwingen 'in die dagen de plaats van samenkomst [waren] waar de beaumonde van 't oude Sticht zich rendez-vous gaf, waar geflirt werd en gecoquetteerd als op een moderne tennisbaan en waar men van alles wat zag, behalve van de tekeningen, die achter de menschenhaag, welke zich er babbelend en buigend voor posteerde, verborgen waren'.[8]

Door haar karakter van gezellig dilettantengenootschap telde Kunstliefde op artistiek gebied minder mee dan de professionele kunstenaarsverenigingen. Het genootschap leverde echter door de stichting van het Museum Kunstliefde een niet te onderschatten bijdrage aan het Utrechtse kunstleven. De door leden van het genootschap bijeengebrachte verzameling, die onder de naam 'Museum Kunstliefde' bestond van 1873 tot 1918, vormde de basis voor het in 1921 geopende Centraal Museum. Bij de opheffing van het Museum Kunstliefde werden 63 schilderijen van overwe-

gend zeventiende-eeuwse Utrechtse meesters als Paulus Moreelse, Abraham en Hendrik Bloemaert, Abraham van Cuylenborgh, Joachim Wttewael, Roelant Savery en Herman Saftleven voor een relatief laag bedrag aan de gemeente verkocht, die ze in het Centraal Museum plaatste.

Het gegeven dat een groep particulieren de grondslag legde voor een museum, was destijds op zichzelf niet uniek. In de tweede helft van de negentiende eeuw was het verzamelen van kunst in Nederland grotendeels in handen van welwillende particulieren. De overheid hield zich er, geheel volgens de liberale opvatting dat kunst geen regeringszaak zou zijn, niet of nauwelijks mee bezig. Was de overheid niet geïnteresseerd in het verzamelen van eigentijdse kunst, door particulieren werd daarentegen een aantal verenigingen opgericht, die zich hier wel op toelegden. Voorbeelden van dergelijke verenigingen zijn de Vereniging voor de Haagse geschiedenis (1855) en de Vereniging voor eigentijdse kunst (1866), die collecties samenstelden die de basis vormden voor het Haags Gemeentemuseum. De in 1874 opgerichte Vereniging tot het Vormen van eene openbare verzameling van Hedendaagsche Kunst (VVHK) deed hetzelfde voor het Stedelijk Museum in Amsterdam.[9]

Met het verzamelen van oude kunst hield men zich in die tijd minder in verenigingsverband bezig; dit bleef vooral een zaak van privé-personen. Een uitzondering hierop vormt het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, opgericht in 1858 met als doel 'de kennis der Oudheden te bevorderen, inzonderheid als bronnen voor Geschiedenis, Kunst en Nijverheid'.[10] Deze vereniging verzamelde vooral voorwerpen van kunstnijverheid, maar ook oude kunst. Zij stelde haar verzameling open voor bezoekers en stichtte in 1877 het Amsterdamsch Museum, dat echter door gebrek aan belangstelling maar vier maanden heeft bestaan. In 1888 werd het overgrote deel van de collectie schilderijen en kunstnijverheid opgenomen in de verzamelingen van het Rijksmuseum. De Vereniging Rembrandt, die zich voornamelijk bezighield met het verzamelen van zeventiende-eeuwse Hollandse kunst, werd in 1883 opgericht. Het Museum Kunstliefde, dat een belangrijke verzameling oude kunst herbergde, kwam voort uit het particulier initiatief van een genootschap van kunstenaars en dilettanten. Geen van de andere kunstenaarsverenigingen bracht in die tijd in Nederland iets dergelijks tot stand.[11] Alleen al om die reden waren zowel het Museum als het Genootschap Kunstliefde van grote betekenis.

Het Museum Kunstliefde was echter niet uitsluitend het resultaat van een geslaagd particulier initiatief. Het kwam mede tot stand door de hulp van de gemeente Utrecht, die Kunstliefde in 1873 gratis museumruimte toewees en een groot aantal schilderijen uit stedelijk bezit in bruikleen afstond. Ironisch is wel dat Kunstliefde 45 jaar later, door het uitblijven van financiële steun van het gemeentebestuur, genoodzaakt was haar schilderijenbezit aan datzelfde gemeentebestuur te verkopen.

De eerste jaren

Het Genootschap Kunstliefde had vanaf 1807, het jaar van oprichting, tot 1847 kosteloos onderdak genoten als dank van de gemeente Utrecht voor het openstellen van haar tekenavonden voor niet-leden. Vanaf 1847 huurde Kunstliefde van de gemeente een gedeelte van het nieuwe Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen op de Mariaplaats. Waarschijnlijk ontstond vanaf dat moment het idee om een verzameling van oude Utrechtse schilderijen samen te stellen. Het genootschap had nu de beschikking over enkele ruimtes en een grote zaal voor de kunstbeschouwingen, die in 1850 door een aantal werkende leden werd gedecoreerd met schilderingen 'in den geest van eenen ouden meester in Utrecht geboren of tot Utrecht in naauw verband staande'.[12] De decoratie van deze zaal was een eerbetoon aan Utrechtse schilders uit de zeventiende eeuw als Gerard Honthorst, Abraham Bloemaert en Paulus Moreelse, en een duidelijke poging om deze tijd te doen herleven. Ook uit de woorden van de voorzitter van Kunstliefde, A. Vrolik, bij de inwijding van de zaal in 1850 blijkt dat de zeventiende-eeuwse Utrechtse schilderkunst als voorbeeld voor de eigentijdse kunstenaars en kunstliefhebbers diende: 'naar U [de leden van Kunstliefde] wenden wij ons oog, opdat het Utrecht der negentiende eeuw zich het Utrecht der zeventiende niet onwaardig betoone!'[13] Uit de wens om de roemrijke zeventiende eeuw te laten herleven moet ook het plan voor een verzameling van oude Utrechtse schilderijen voortgekomen zijn.

In het jaarverslag van het Genootschap Kunstliefde uit 1862 werd al melding gemaakt van het plan om met hulp van de gemeente Utrecht een museum te stichten.[14] Acht jaar later, op 1 november 1870, schreef het bestuur van Kunstliefde een brief aan burgemeester en wethouders van Utrecht met de mededeling dat het genootschap van de 'Commissie over het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen' de vergunning had verkregen 'om hare verzameling schilderijen te mogen plaatsen op de, nu door de Stadsscholen ontruimde zaal in voormeld Gebouw, welke zaal ook aanvankelijk tot het houden van tentoonstellingen is ingericht'.[15] Het genootschap verzocht de gemeente om alle schilderijen die zich op het Stadhuis en het Stedelijk Archief bevonden en kunstwaarde hadden, in bruikleen af te staan aan het genootschap. De schilderijen van de gemeente zouden dan in combinatie met de verzameling van het genootschap een museum vormen, dat kon worden opengesteld voor publiek. Door te benadrukken dat het op te richten museum in het belang van Utrecht en de Utrechters zou zijn, wist Kunstliefde zich van de medewerking van het gemeentebestuur verzekerd. Burgemeester mr. N.P.J. Kien (van 1839 tot 1878) was in 1840 voorzitter van Kunstliefde geweest en droeg het genootschap een warm hart toe.

Bij besluit van 12 oktober 1871 gaf de gemeenteraad zijn toestemming voor het in bruikleen geven van een aantal schilderijen uit eigendom van de gemeente, waarna een officieel contract werd opgesteld dat door beide

partijen werd ondertekend op 20 februari 1873.[16] Op 5 februari werd alvast in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen het Museum Kunstliefde geopend. De 'Commissie van Beheer over het Museum Kunstliefde', bestaande uit twee gemeenteraadsleden en het voltallige bestuur van Kunstliefde, was aanwezig om de leden van Kunstliefde en andere belangstellenden te ontvangen.[17]

Het bruikleen van de gemeente omvatte 56 schilderijen van voornamelijk Utrechtse kunstenaars, waaronder de vier beroemde *Portretten van Jeruzalemvaarders* van Jan van Scorel (1496-1562) en een groot aantal werken van zeventiende-eeuwse schilders als Hendrik Bloemaert (1601-1672), Jan van Bronkhorst (1603-1671) en Gerard Honthorst (1590-1656). In het contract werd bepaald dat het museum elke maandag, woensdag en vrijdag van één uur tot vier uur 's middags geopend zou zijn tegen een entree van maximaal 25 cent per persoon. Op zon- en feestdagen zou het van twaalf tot vier uur gratis toegankelijk zijn.[18] Kunstliefde verplichtte zich in het contract om zorg te dragen voor de schilderijen van de gemeente en ze indien nodig te laten restaureren, en om een catalogus van het museum uit te geven. Uit de archieven van Kunstliefde blijkt dat het genootschap vijftien schilderijen van de gemeente liet restaureren, waaronder de *Portretten van Jeruzalemvaarders* van Jan van Scorel, twee schilderijen van Gerard Honthorst en drie van Joost Corneliszn. Droochsloot.[19] De catalogus van het museum, samengesteld door A.D. de Vries, A. Bredius en S. Muller Fz., verscheen in 1885. In 1893 werd een supplement op de catalogus uitgegeven.

In 1877 waren er niet minder dan 130 schilderijen in het museum aanwezig.[20] Naast 64 schilderijen van de gemeente – in 1874 werden opnieuw negen schilderijen in bruikleen afgestaan – had het museum dus nog eens 66 schilderijen in eigendom of in bruikleen van particulieren.[21] In de eerste tien jaar na de opening werd aan het museum een groot aantal schilderijen geschonken.[22] Ook werden enkele werken aangekocht. In de catalogus van 1885 was het aantal schilderijen dat het Genootschap Kunstliefde zelf in eigendom had reeds gegroeid tot 91. Met het supplement dat in 1893 aan de catalogus werd toegevoegd kwam het aantal werken in bezit van het genootschap op 109. In 1875 en in 1885 werden bovendien nog twee schilderijen door de gemeente in bruikleen afgestaan. Uit de catalogus van 1885 blijkt verder dat minimaal 51 van de 91 schilderijen in eigendom van Kunstliefde geschonken waren door particulieren, voor het merendeel welgestelde leden van het genootschap.

Hoewel de collectie van het Museum Kunstliefde gestaag in omvang toenam, vielen de bezoekersaantallen vanaf het begin tegen. Het bezoekersregister van 1873 tot 1905 toont aan, dat het museum in de eerste maand na opening (februari 1873) slechts door 69 mensen werd bezocht.[23] Daaronder bevond zich, vanzelfsprekend, een groot aantal leden van Kunstliefde. Maart telde nog 87 bezoekers, maar april slechts vijftien. Uit vergelijking van de jaren 1873-1882 blijkt dat de maand februari gemiddeld elf (!) bezoekers trok, augustus daarentegen gemiddeld 35, omdat het museum

in de zomermaanden door toeristen werd bezocht. Zelfs als in aanmerking wordt genomen dat het museum niet dagelijks, maar vier dagen in de week geopend was en dat waarschijnlijk lang niet alle bezoekers hun naam in het register schreven, kan de opkomst bedroevend laag worden genoemd. Het bezoekersregister geeft de indruk dat vooral toeristen, met name Fransen en Engelsen, en leden van Kunstliefde naar het museum kwamen. Sommige bezoekers hebben bij hun naam hun beroep vermeld, waaruit blijkt dat het Museum Kunstliefde niet alleen bezocht werd door kunstschilders en welgestelde burgers zoals notarissen, burgemeesters en rechters, maar ook door landbouwers, veehandelaars, bierbrouwers, predikanten, studenten en kolonels. Over de tegenvallende bezoekersaantallen schreef het *Utrechtsch Provinciaals en Stedelijk Dagblad* in 1905:

> [...] het aantal bezoekers [is] altijd zeer gering geweest. De oorzaak hiervan te raden, is niet moeilijk. Een museum als dit wil niet gehuisvest zijn in een toevallig gevonden vergeten hoekje met weinig ruimte, jammerlijke belichting, en, uit den aard der zaak, slechte bediening. Zoo kon het wel niet anders of het museum moet een kwijnend bestaan voeren.[24]

Het Museum Kunstliefde en de gemeente Utrecht

Het Utrechts gemeentebestuur heeft in de geschiedenis van het Museum Kunstliefde een belangrijke rol gespeeld. Zonder zijn medewerking was het museum er niet gekomen. Toch verliep de samenwerking tussen Kunstliefde en de gemeente lang niet altijd probleemloos. Vooral aan het einde van de negentiende eeuw liet de gemeente het vaak afweten als het genootschap haar hulp inriep. In 1847 had Kunstliefde reeds haar gratis behuizing verloren; vanaf dat moment betaalde het genootschap *f* 500 huur per jaar voor de ruimtes in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen. Het stopzetten van de jaarlijkse subsidie in 1877 werd door Kunstliefde ook als een pijnlijk gemis ervaren.

Aanvankelijk was de gemeente het Museum Kunstliefde zeer welgezind en leverde zij een substantiële bijdrage aan de verwezenlijking. Daarbij moet echter wel bedacht worden dat het in bruikleen geven van schilderijen en het ter beschikking stellen van de tentoonstellingszaal in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen geen zaken waren die de gemeente financieel nadeel opleverden. Bovendien nam Kunstliefde haar een moeilijke taak uit handen door zelf het initiatief tot oprichting van een museum te nemen en de stedelijke schilderijen op deze wijze een bestemming te geven. Wanneer het daarentegen ging om zaken waarmee geld gemoeid was, stelde de gemeente zich veel terughoudender op, een gegeven waarover G.A. Schilp opmerkte: 'Op het punt van geldelijke steun door de gemeentelijke overheid heeft Kunstliefde zich zelden verwend gevoeld. En dit ongeacht het feit, dat herhaalde verzoekschriften in zulke buitengemeen hoffelijke

en eerbiedige termen werden vervat!'[25] Zo weigerde de gemeente bij te dragen in de kosten voor bewaking van het museum en bood zij evenmin hulp bij het zoeken naar een ruimere museumaccommodatie.

In 1905 verhuisde zowel genootschap als museum noodgedwongen naar het gebouw Oudegracht W.Z. 152 (nu Oudegracht 35), aangezien het gemeentebestuur het plan had opgevat de zalen in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen voor andere doeleinden te gaan gebruiken. Het pand aan de Oudegracht was in 1872 aan het genootschap gelegateerd door Kunstliefde-lid jonkvrouwe M.C. Boellaard (1795-1872), onder verplichting het te verhuren en van de opbrengst een fonds te stichten.[26] Kunstliefde moest volgens de bepalingen in het testament huur betalen aan het Boellaard-fonds dat zij zelf beheerde. Al snel bleek dat het genootschap dit bedrag, *f* 650 per jaar, niet kon opbrengen, waardoor het steeds verder bij het Boellaard-fonds in de schuld raakte. Een ideale oplossing was deze verhuizing achteraf gezien dus bepaald niet. De museumaccommodatie was wel sterk verbeterd, getuige een enthousiast artikel in het *Utrechtsch Provinciaals en Stedelijk Dagblad*:

> Het is niet meer het Museum Kunstliefde, zooals wij dat van vroeger nog kennen, dat men te zien krijgt. Het heeft als 't ware een geheele metamorphose ondergaan. Gelijk de vogel feniks uit zijn asch, is Kunstliefde uit de stof van zijn vroegere omgeving herrezen. [...] Eerst thans kan Utrecht beweren een eigen Schilderijenmuseum te bezitten, al behoort dit dan ook aan een particulier lichaam en niet aan de gemeente.[27]

Desalniettemin bleven de bezoekersaantallen ook in het nieuwe museum laag en bleef de gemeente, die zelf met ernstige geldproblemen te kampen had, weigeren meer financiële hulp te bieden. Kunstliefde raakte hierdoor gaandeweg steeds dieper in de schulden. 'Welk museum kan trouwens van de entrée's bestaan?', vroeg Van Campen zich terecht af.[28]

De collectie

Gemeentelijke bruiklenen

Hoewel het oorspronkelijke doel was een verzameling van zeventiende-eeuwse Utrechtse schilderijen bijeen te brengen, vonden ook eigentijdse werken een onderdak in het museum. In de catalogus uit 1885 werd de collectie verdeeld in 'Nederlandsche Middeleeuwsche School', 'Oud-Hollandsche School' en 'moderne schilderijen'. De meeste schilderijen uit de catalogus dateerden uit de zeventiende eeuw en werden geplaatst onder de noemer 'Oud-Hollandsche School'. Deze schilderijen waren van de hand van Nederlandse, voor het merendeel Utrechtse, kunstenaars en een enkele Vlaming.

Het eerste, omvangrijke bruikleen van de gemeente in 1873 bestond uit

55 schilderijen, waarvan 17 van onbekende kunstenaars. Van de overige 38 werken waren er 26 van Utrechtse schilders. Bijna alle schilderijen dateerden uit de zeventiende eeuw of uit het begin van de achttiende eeuw. In het bruikleen bevond zich een aantal belangrijke stukken van bekende Utrechtse schilders, zoals de vier *Portretten van Jeruzalemvaarders* en de *Triptiek van de familie Visser-van der Gheer* door Jan van Scorel (1496-1562), zes schilderijen door Joost Corneliszn. Droochsloot (1586-1666), twee schilderijen van Jan van Bijlert (1603-1671) en twee van Gerard Honthorst (1590-1656). Ook waren er enkele negentiende-eeuwse stukken bij van de inmiddels weinig meer bekende Cornelis van Hardenberg (1755-1843), David van der Kellen (1827-1895) en Hendrik van Oort (1775-1847). Met latere bruiklenen erbij kwam het aantal schilderijen van de gemeente dat aanwezig was in het museum op 64.

In januari 1900 werd een supplement toegevoegd aan het contract van 1874, waarin 21 schilderijen werden vermeld die aan het museum in bruikleen werden afgestaan.[29] Deze stukken waren in 1899 door douairière Ram-barones van Heeckeren van Brandsenburg aan de stad Utrecht gelegateerd. Naast een groot aantal Franse negentiende-eeuwse werken bevonden zich in het legaat onder andere schilderijen van Jan Breughel (ca. 1568-1625), Hendrik Willem Mesdag (1831-1915) en van de Spaanse zeventiende-eeuwse schilder Francisco de Zurbarán (1598-1662). Hoewel het geen van alle stukken van Utrechtse schilders waren werden de schilderijen toch in de collectie van het Museum Kunstliefde opgenomen. Later dat jaar werd het bruikleen nog uitgebreid met twee portretten door Charles Hodges (1764-1837) uit het legaat van mevrouw A.P. Vollenhoven.[30] In 1908 volgde een schilderij van Pieter Vertin (1819-1893), dat aan de stad Utrecht was vermaakt door mr. E.A.G. Tutein Nolthenius.

Aankopen en schenkingen

Het genootschap had ondertussen zelf ook een groot aantal schilderijen verzameld, vooral van belangrijke Utrechtse zeventiende-eeuwse schilders. Vol trots werd in de inleiding van de catalogus uit 1885 vermeld:

> Bovendien toont zich jaarlijks de belangstelling van het Utrechtsche publiek door belangrijke schenkingen, aan het museum gedaan. Wij noemen als zoodanig Moreelses Vrouwenportret, van Dr. A.P. Van Mansvelt, de drie schilderijen van Wttewaell, van Jhr. Mr. J.L.A. Martens, Thomas de Keysers Familiestuk van Mr. W.J. Royaards van den Ham, Poelenburgs Herders van mevrouw Nieuwenhuijsen, W. Honthorst's Vrouwenportret van de heeren Van Rappard, en de Memorietafel van Haemstede van Mr. J. Des Tombe. Het Genootschap Kunstliefde heeft verder herhaaldelijk gebruik gemaakt van de gelegenheid, waar die zich voordeed, om schilderijen, voornamelijk van Utrechtsche meesters, aan te koopen, o.a. de stukken van Abr. en Adr. Bloemaert, Janson van Ceu-

len, Van Haensbergen, Hoet, C. De Hooch, Van Cuylenburch enz. Jaarlijks wordt ook eene schilderij van een lid van het genootschap aangekocht en in het museum geëxposeerd. En zoo verkeert thans het museum in bloeienden toestand en geeft eene niet te versmaden gelegenheid tot vorming van den smaak en tot het bestudeeren van de voortbrengselen der eens zoo beroemde Utrechtsche school.[31]

Volgens de indeling van de catalogus uit 1885 bezat Kunstliefde twee werken in de categorie 'Nederlandsche Middeleeuwsche school', 48 schilderijen van de 'Oud-Hollandsche school' en 41 'moderne schilderijen'. In 1893 kwamen daar nog tien 'Oud-Hollandsche' werken en acht 'moderne schilderijen' bij. De moderne schilderijen waren voornamelijk van de hand van Kunstliefde-leden. Zo bezat het museum werken van Adriaan van Everdingen (1832-1912), Dirk van Lokhorst (1818-1893), Alexander Mollinger (1836-1867) en Pieter Wonder (1780-1852).

Bruiklenen door particulieren

Vóór de catalogus in 1885 verscheen werd drie keer een lijst van de schilderijen van het Museum Kunstliefde uitgegeven.[32] In een van deze lijsten wordt een bruikleen van twaalf schilderijen vermeld die in de andere twee lijsten en in de catalogus ontbreekt. De bruikleengever, jonkheer mr. J.H. Hora Siccama, nam de schilderijen waarschijnlijk vóór 1885 weer terug uit het museum. Het ging om elf zeventiende- en achttiende-eeuwse Hollandse familieportretten en een schilderij van de Utrechtse zeventiende-eeuwse schilder Jan van Bijlert. De overige schilderijen die op de drie lijsten worden vermeld zijn wel terug te vinden in de catalogus. Het is moeilijk om vast te stellen hoeveel schilderijen er ná het verschijnen van de catalogus en het supplement uit 1893 werden aangekocht door het museum en hoeveel schilderijen door particulieren werden geschonken of in bruikleen werden gegeven. Na 1893 is geen nieuwe catalogus meer verschenen en in het archief van Kunstliefde zijn ook geen lijsten van schilderijen van na die tijd bewaard.[33]

Tot 1893 werd volgens de catalogus behalve het bruikleen van de gemeente slechts één ander werk aan het museum in bruikleen gegeven: het schilderij *De uitdeling aan de armen door Maria van Pallaes* van Hendrik Bloemaert. Het was afgestaan door de Fundatie Maria van Pallaes, die door de gemeente Utrecht werd beheerd. In feite ging het hier dus ook om een bruikleen van de gemeente. Opvallend is dat in de periode tot 1893 een grote hoeveelheid schilderijen aan het museum werd geschonken, maar dat – volgens de catalogus – geen enkel schilderij door particulieren in bruikleen werd gegeven. Daarentegen is uit stukken in het archief van Kunstliefde op te maken dat na 1893 twaalf schilderijen werden verkregen door aankoop en schenking en dat maar liefst 65 schilderijen voor korte of langere tijd door particulieren aan het museum in bruikleen werden

afgestaan.[34] Mogelijk kozen de samenstellers van de catalogus er bewust voor om de particuliere bruiklenen niet op te nemen in de catalogus. Ze wisten immers niet hoe lang deze schilderijen in het museum zouden blijven. Dit zou verklaren waarom bijvoorbeeld het omvangrijke bruikleen van douairière Clotterbooke Patijn van Kloetinge-Calkoen niet in de catalogus terug te vinden is. Uit een lijst en enkele brieven in het archief blijkt dat dit bruikleen bestond uit 72 schilderijen, die eind 1893 door de eigenaar werden teruggenomen. Het betrof een collectie werken van negentiende-eeuwse schilders, overwegend Hollanders en enkele Fransen, waaruit een duidelijke voorkeur sprak voor de Romantische en de Haagse School.[35] Een lijst met de aanhef 'Collectie schilderijen van mevrouw Douairière Clotterbooke Patijn van Kloetinge-Calkoen aanwezig op het Museum Kunstliefde' toont aan dat de schilderijen zich inderdaad in het museum hebben bevonden.

Abraham Bredius (1855-1946), directeur van het Mauritshuis van 1889 tot 1909, gaf eveneens schilderijen uit eigen bezit in bruikleen aan het Museum Kunstliefde. In 1894 stond hij twee schilderijen af voor de periode van een jaar en bovendien schonk hij het museum een werk van de zeventiende-eeuwse schilder Willem Ormea.[36] Ook J.C. Gijsberts Hodenpijl van Hodenpijl wilde zijn collectie van dertien schilderijen in 1895 slechts voor bepaalde tijd afstaan aan het museum; als kapitein-ingenieur in Naarden moest hij namelijk voor een periode van twee à drie jaar op reis. Zijn eis was dat de schilderijen ofwel allemaal, ofwel geen van allen in het museum werden geplaatst.[37] In dit tijdelijke bruikleen bevonden zich onder andere werken van Paulus Moreelse (1571-1638) en Adam Willaerts (1577-1664) en een houtreliëf uit omstreeks 1520. In oktober 1897 werden de schilderijen weer teruggenomen door de eigenaar, die was teruggekeerd van een verblijf in Egypte.

Een ander tijdelijk bruikleen aan het museum vormden de zes familieportretten van weduwe dr. G.A.F. Quarin Willeumier-Weggeman Guldemondt, die zich van 1895 tot 1897 in het museum bevonden.[38] Over het bruikleen van 22 schilderijen van de familie De la Court-Backer is weinig bekend. Het enige document waaruit is af te leiden dat deze schilderijen werden afgestaan aan het museum, is een ongedateerde lijst met de namen van de werken en (soms) de schilder, ondertekend door G.J. Hofs als secretaris van Kunstliefde. Het waren twintig portretten van leden van de familie De la Court-Backer, grotendeels uit de zeventiende eeuw, en twee bloemstillevens door Catharina Backer. De schilderijen moeten omstreeks 1896 in het museum zijn aangekomen.[39] Twee andere bruiklenen waarover informatie in de vorm van brieven en lijsten bewaard is gebleven zijn die van de weduwe M.A. Mulder uit 1907 en van douairière K.J.H. Roijaards-Hardenbroek uit 1912. Het bruikleen van de weduwe M.A. Mulder bestond uit negen landschappen en interieurstukken door negentiende-eeuwse Hollandse schilders.[40] Douairière K.J.H. Roijaards-Hardenbroek stond onder andere werken van Ary Scheffer (1795-1858), Alexandre Calame (1810-

1864) en Adriaan van Everdingen (1832-1912) aan het museum af.[41] Verder is bekend dat S. Schober in 1906 twee schilderijen, een werk van Jozef Hoevenaar (1840-1926) en een landschap van een onbekende schilder, aan het museum in bruikleen aanbood.

Hoewel de bruiklenen van particulieren nauwelijks Utrechtse zeventiende-eeuwse schilderijen bevatten werden ze vrijwel allemaal door het museum aanvaard. Aan de bedoeling van de oprichters van het museum om vooral werken van Utrechtse zeventiende-eeuwse schilders te verzamelen werd dus niet meer strikt vastgehouden. Bij de aankopen die Kunstliefde zelf deed was dit echter wel het geval. Zo werd in 1894 een werk aangekocht van de Utrechtse schilder Justus van de Nijpoort (ca. 1625 - na 1692), en in 1900 een schilderij van Horatius de Hooch (werkzaam ca. 1650-1685).[42] Deze laatste aankoop werd bekostigd uit het 'Fonds tot instandhouding en uitbreiding van het Museum Kunstliefde' dat eind 1894 werd opgericht door het bestuur van Kunstliefde. Uit het kasboek van het fonds blijkt dat behalve het werk van De Hooch ook een schilderij van Dirck Stoop (ca. 1618 - na 1681) en een niet nader omschreven schilderij werden aangekocht.[43] Waarschijnlijk ging het hier om een schilderij van Nicolaus Knupfer (1603-1655); in de lijst met schilderijen, die door Kunstliefde aan de gemeente verkocht werden in 1918, wordt namelijk een werk van deze schilder vermeld.[44] Na 1906 is het kasboek niet meer bijgehouden, waardoor niet meer is na te gaan of er na die tijd nog schilderijen werden aangekocht.

Presentatie van de collectie

Over de tijd dat het museum huisde in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen is wat de inrichting betreft niets anders bekend dan een opmerking van Van Campen: 'in dien tijd was het nog gewoonte de wanden van museumzalen dicht met schilderijen te behangen, drie, vier rijen soms boven elkaar'.[45] Van de inrichting van het museum in de periode dat het gevestigd was aan de Oudegracht geeft het artikel in het *Utrechtsch Provinciaals en Stedelijk Dagblad* een indruk:

> Beneden zijn drie tentoonstellingszalen, waarvan twee in elkaar overloopen. In hoofdzaak bevinden zich in deze zalen de schilderijen, toebehoorende aan het genootschap, omdat de gemeente als haar wensch heeft uitgesproken, dat haar eigendom een volkomen veilige plaats heeft en voor brandgevaar is beveiligd. [...] Toch zijn er beneden ook wel eenige stukken van de gemeente, zoo o.a. de geheele belangrijke schenking van douairière Ram, die uit 18 schilderijen bestaat, waaronder een Mesdag, een v.d. Sande Bakhuizen en verschillende buitenlandsche schilders van naam. [...] Het is in hoofdzaak nieuwe kunst, die in de benedenzalen is aan te treffen. [...] De in de groote bovenzaal aanwezige schilderstukken zijn – zooals reeds gezegd is – in hoofdzaak van de gemeente.[46]

Swillens gaf een meer persoonlijke beschrijving van het museum in het gedenkboekje ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van Kunstliefde in 1957:

> De vele schilderijen, hoofdzakelijk van Utrechtse meesters, die Kunstliefde ter beschikking had, waren over verschillende zalen verdeeld. Doch het grootste deel was geëxposeerd in de z.g. grote zaal op de eerste étage, die de gehele oppervlakte van het gebouw in beslag nam. Het was inderdaad een zeer grote ruimte, waarvan de wanden van boven tot beneden propvol met kunstwerken hingen, zodat er nauwelijks nog een stukje muur te zien was. [...] Op stijl, chronologische orde, coloriet, overzichtelijkheid, rust, enz. werd in die dagen niet gelet. Aan afmetingen, afschuwelijke lijsten, enz. werd evenmin enige aandacht geschonken. Het geheel maakte de indruk van een schilderijen-pakhuis. Er waren, onder veel middelmatige, toch ook vele voortreffelijke stukken.[47]

De laatste jaren

Het Genootschap Kunstliefde raakte gaandeweg steeds dieper bij het Boellaard-fonds in de schuld; pas in 1915 werd voor het eerst een klein bedrag (*f* 250) aan huur betaald voor het pand aan de Oudegracht. Het genootschap had te kampen met steeds grotere tekorten (in 1910 *f* 229,49 en in 1911 zelfs *f* 871,35), zodat het jaarverslag van 1911 vermeldde dat 'de toestand der geldmiddelen noodzaakte te overwegen, of op andere wijze, dan door het tentoonstellen der oude schilderijen de zalen geldelijk productiever te maken zouden zijn'.[48] Opnieuw verzocht het bestuur van Kunstliefde de gemeente om financiële steun. Aangezien de gemeentelijke verzameling de gehele bovenzaal in beslag nam kon die zaal niet voor tentoonstellingen van eigentijdse kunst – die meer in trek waren bij het publiek – en tekenoefeningen gebruikt worden. Dit leverde Kunstliefde financieel nadeel op. Alleen indien de gemeente bereid was een groot gedeelte (*f* 500) van de kosten voor het museum te betalen, zouden de gemeentelijke schilderijen geëxposeerd kunnen blijven. Het jaarverslag van Kunstliefde vervolgde:

> Het bestuur der Gemeente meende echter een zoodanig groot bedrag voor het bewaren en tentoonstellen harer schilderijen niet te kunnen beschikbaar stellen, zoodat wij genoopt werden het Gemeentebestuur te verzoeken de collectie der stad wel te willen doen afhalen. Wij wenschen er het Gemeentebestuur geen verwijt van te maken, dat het niet inging op de door ons gestelde billijke voorwaarden, aangezien wij zijne beweegredenen niet kunnen beoordeelen. Alleen mogen wij den wensch uitspreken, dat de weinige steun welke wij bij de stad vonden, anderen niet zal afschrikken in het algemeen belang iets te ondernemen.[49]

De weigering van de gemeente om ook maar iets bij te dragen in de kosten voor het bewaren en het tentoonstellen van haar eigen schilderijen zal ongetwijfeld ook hebben samengehangen met de plannen voor de stichting van een nieuw stedelijk museum. Van deze plannen was al sprake vóór de verhuizing van Kunstliefde naar de Oudegracht. Ook als Kunstliefde de gemeente niet gevraagd had om haar schilderijen terug te nemen, zou dit binnen afzienbare tijd toch gebeurd zijn. In mei 1911 liet S. Muller Fz., de stadsarchivaris en tevens een van de samenstellers van de catalogus van het Museum Kunstliefde, negentig schilderijen uit gemeentelijk bezit weghalen uit het museum.

Zonder de schilderijen van de gemeente was de verzameling van het museum wel heel erg geslonken. Toch heeft het Museum Kunstliefde nog enkele jaren bestaan. In de grote bovenzaal werden na 1911 tekenoefeningen en tentoonstellingen gehouden, terwijl in de benedenzalen de collectie schilderijen van het genootschap en een aantal bruiklenen van particulieren onder de naam Museum Kunstliefde geëxposeerd bleven. Over de laatste jaren van het museum is weinig bekend. Het jaarverslag van 1916 meldde dat op de algemene ledenvergadering van oktober 1914 het bestuur van het genootschap permanent was verklaard, 'omdat het bestuur de wenschelijkheid uitsprak om een beheer als door hen was aanvaard niet meer over te dragen alvorens gelegenheid te hebben gehad de finantieele toestand van het Genootschap, vooral in verhouding tot het Boellaardfonds afdoende te regelen'.[50] Het jaarverslag vermeldde: 'De wanverhouding in de finantiën is in hoofdzaak te wijten aan de weinige belangstelling die de Gemeente Utrecht toonde voor Kunstliefde, dat in een kostbaar gebouw de schilderijen van de Gemeente bewaarde en verzorgde.'

Het bestuur van Kunstliefde vroeg zich af of het onder deze omstandigheden nog wel de moeite was het museum te laten voortbestaan. De plannen van de gemeente tot stichting van een nieuw stedelijk museum, het huidige Centraal Museum, waren inmiddels in een vergevorderd stadium. Verkoop van de schilderijen zou Kunstliefde in staat stellen haar financiële problemen op te lossen. De onderhandelingen met de gemeente over de verkoop van schilderijen uit het bezit van Kunstliefde werden door de tijdsomstandigheden – het was middenin de Eerste Wereldoorlog – nog enigszins vertraagd, maar in 1918 was de zaak rond. Het is aannemelijk dat rond die tijd ook de schilderijen die het museum in bruikleen had van particulieren aan de eigenaars werden teruggegeven.[51] Op 30 september 1918 werd het contract voor de verkoop van de schilderijen namens Kunstliefde ondertekend door W. Vogelsang (voorzitter) en N.G. van Huffel (secretaris), en namens de gemeente door burgemeester J.P. Fockema Andreae. Kunstliefde verkocht in totaal 63 schilderijen aan de gemeente. Het betrof, met uitzondering van twee negentiende-eeuwse schilderijen, uitsluitend zeventiende- en achttiende-eeuwse werken; tevens waren het de meest waardevolle schilderijen die Kunstliefde in haar bezit had. In het contract werd overeengekomen dat de gemeente aan Kunstliefde een som van *f* 36.000

zou betalen voor de 63 schilderijen, wat ook in die tijd een relatief laag bedrag was voor zulke kostbare werken van beroemde Utrechtse schilders.

Nu de meeste en de beste stukken verdwenen waren, was het museum in feite al opgeheven. Er bleven slechts enkele negentiende-eeuwse schilderijen over, waar de gemeente geen prijs op had gesteld, en een aantal tekeningen en aquarellen. Omdat het geen zin had om deze werken als een collectie bijeen te houden werden ze op 14 april 1920 in het Notarishuis, Achter Sint Pieter 18 te Utrecht, geveild. Circa 75 schilderijen en tekeningen, enkele tientallen aquarellen en overige goederen (schetsboeken, portefeuilles, boeken etc.) werden voor het bedrag van *f* 6.927,94 verkocht. Een aantal van de overgebleven tekeningen werd op 13 en 14 juli 1920 op een veiling in Amsterdam verkocht voor *f* 308,13.[52]

Van de veiling in het Notarishuis op 14 april 1920 gaf een artikel uit het *Utrechtsch Provinciaals en Stedelijk Dagblad* een aardig beeld:

> De verkoopzaal, 'kuischer' dan anders, en met groote schilderijenvlakken tegen de wand, bood een intiemeren aanblik dan anders. Een intellectueeler aanzien tevens. In halve-maans-kringen voor de tribune waren vele klapstoelrijen geplaatst, waar een gemengd kooplustig publiek had plaatsgenomen en op de verhoogde tribune zaten eenige officials van Kunstliefde. De verkooping was wel geanimeerd. Niet alleen merkten wij verschillende Utrechtsche kunstminnaars op en Utrechtsche kunsthandelaren, ook geroutineerde opkoopers, die bij de Amsterdamsche veilingen getrouw op 't appèl zijn, waren present. Ze zaten in een gezellig cordon vooraan. De Palestijnsche levendigheid vierde hoogtij. [...] Veelal bleven de prijzen beneden de *f* 100. Slechts een enkele maal kwamen ze ver daarboven uit en dan gleed er in 't tegen elkaar opbieden iets van spanning. Maar royale inzetten werden er niet gedaan. En voorzichtig, heel voorzichtigjes bleef men in 't verhogen van een vorig bod. Slechts zelden nam men een sprong van *f* 20 of *f* 25. Meestal bepaalde men zich ook in de hoogere sommen, tot *f* 5. En zoo beleefden we, dat een stuk van J.H. Weissenbruch, waarvoor groote liefhebberij bleek, slechts met sprongen van *f* 5 of *f* 10 opgevoerd werd van *f* 300 tot *f* 1045.[53]

Met de verkoop van het laatste restant van het schilderijen- en tekeningenbezit behoorde het Museum Kunstliefde definitief tot het verleden. Het museum, dat in 1873 tot stand was gekomen door het nobele streven van het Genootschap Kunstliefde 'in het belang der Kunst [en] tot ontwikkeling en bevordering van kunstzin in het algemeen', was in 1918 verworden tot niet meer dan een som geld waarmee het genootschap zijn schulden kon afbetalen. Jarenlang had het bestuur van Kunstliefde zich ingezet voor het museum door zorg te dragen voor het bewaren en tentoonstellen van de schilderijen van de gemeente. Bovendien had het genootschap zijn leden, en andere welgestelde Utrechters, ertoe bewogen om schilderijen in

bruikleen af te staan of te schenken. Het grote aantal schilderijen dat aan het museum werd geschonken, in bruikleen werd gegeven en werd gelegateerd, getuigde van de waardering die veel Utrechtse kunstliefhebbers hadden voor het streven van Kunstliefde.

De problemen die rond de eeuwwisseling begonnen voor Kunstliefde waren voor een groot deel te wijten aan de te dure nieuwe behuizing, alsmede aan de geringe belangstelling van het publiek voor het museum. De collectie leek toch teveel een willekeurig samenraapsel van schilderijen van Kunstliefde, de verzameling van de gemeente en al dan niet toevallige bruiklenen. Het museum had misschien te weinig een eigen gezicht, en leek soms zelfs meer op een schilderijendepot dan op een echt museum. Ook het gemeentebestuur toonde uiteindelijk maar weinig belangstelling voor het museum en weigerde Kunstliefde meermalen de zo nodige financiële steun. Uiteindelijk droeg het genootschap in 1918 tegelijk met de schilderijen ook zijn museale taak over aan de gemeente. In 1921 werden de plannen voor een stedelijk museum, die al vanaf 1905 bestonden, eindelijk ten uitvoer gebracht en werd het Centraal Museum geopend. Dit museum heeft een groot gedeelte van de collectie oude Utrechtse schilderijen te danken aan het Genootschap en het Museum Kunstliefde. Onder de zeventiende-eeuwse schilderijen die de gemeente van Kunstliefde kocht bevonden zich belangrijke werken van Abraham en Hendrik Bloemaert, Jan van Bijlert, Paulus Moreelse, Joachim Wttewael, Herman Saftleven, Carel de Hooch, Cornelis van Poelenburgh en Roelant Savery. In het Centraal Museum vormden de schilderijen van Kunstliefde vanaf 1921 opnieuw één geheel met de schilderijen uit stedelijk bezit, waaronder de *Jeruzalemvaarders* van Jan van Scorel en werken van Droochsloot, Bloemaert en Honthorst.

Het Genootschap Kunstliefde nam, in een tijd dat het gemeentebestuur zich niet bekommerde om kunstzaken, de taak op zich om een verzameling van Utrechtse kunst bijeen te brengen, en om met minimale middelen zorg te dragen voor de collectie van de gemeente. Het Museum Kunstliefde heeft helaas nooit het succes en de waardering gekregen waarop de oprichters hadden gehoopt en die het ook verdiende. Het belang van dit initiatief van het Genootschap Kunstliefde mag echter niet onderschat worden: dankzij het Museum Kunstliefde bleef immers een groot aantal belangrijke kunstwerken voor de stad Utrecht behouden.

Nienke Bakker, Kapelstraat 64, 3572 CN Utrecht.

Noten

1 GAU *Archief 144*, inventarisnummer 309, concept-circulaire van het bestuur aan de leden van Kunstliefde, 31 maart 1877.
2 Ibidem.
3 Dit artikel is een verkorte versie van mijn doctoraalscriptie aan de Universiteit Utrecht (1996), over de geschiedenis van het Museum Kunstliefde. Aan de hand van de archieven van het Genootschap Kunstliefde in het Gemeentearchief van Utrecht heb ik een inventarisatie gemaakt van alle schilderijen die voor korte of langere tijd in het Museum aanwezig waren. De scriptie bevat lijsten met de bruiklenen van de gemeente Utrecht, de bruiklenen van particulieren, en de schilderijen in eigendom van het genootschap.
4 J.W.C. van Campen, *Het Genootschap Kunstliefde 1807-1947* (Utrecht 1947) 5.
5 L. van Tilborgh en A. Hoogenboom, *Tekenen destijds – Utrechts tekenonderwijs in de 18e en de 19e eeuw* (Utrecht/Antwerpen 1982) 17.
6 A. Hoogenboom, *De stand des kunstenaars: de positie van kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Utrecht 1991) 11.
7 A.B.G.M. van Kalmthout, *Muzentempels, multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914* (Hilversum 1998) 64.
8 *Het Ideaal*, 20 januari 1906.
9 E. Bergvelt, 'Tussen geschiedenis en kunst – Nederlandse nationale kunstmusea in de negentiende eeuw' in: E. Bergvelt, D. Meijers en M. Rijnders (red.), *Verzamelen – Van rariteitenkabinet tot kunstmuseum* (Heerlen 1993) 350.
10 J.F. Heijbroek e.a., 'Voor Nederland bewaard, de verzamelingen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in het Rijksmuseum', *Leids Kunsthistorisch Jaarboek* 10 (Baarn 1995) 10.
11 Arti et Amicitiae opende in 1862 de 'Historische Galerij', een verzameling van 103 schilderijen door 77 kunstenaarsleden die de Nederlandse geschiedenis vanaf de prehistorie voorstelde. Dit was echter geen initiatief tot oprichting van een museum. Zie M. de Roever, 'Verbroedering en kunstzin', in J.J. Heij (red.), *Een vereeniging van ernstige kunstenaars, 150 jaar Arti et Amicitiae 1839-1989* (Amsterdam 1989) 24-25.
12 GAU *Archief 144*, inv. nr. 39, hoofdreglement van het Genootschap Kunstliefde, 1875, XII.
13 A. Vrolik, *Feestrede uitgesproken den 28 october 1850 in het schilder- en teekenkundig genootschap 'Kunstliefde'* (Utrecht 1850) 39.
14 GAU *Archief 144*, inv. nr. 36, jaarverslag over 1862.
15 GAU *Archief 144*, inv. nr. 305, brief van bestuur G.K. aan B & W, 1 november 1870.
16 Ibidem, contract tussen B & W en bestuur G.K., met lijst van de in bruikleen afgestane schilderijen, 20 febr. 1873. Zie ook: C.C.S. Wilmer, *Museum op zolder* (Utrecht 1988) 27.
17 Het bestuur vormden op dat moment A.W. van Nieuwenhuijsen (directeur), J.C. Clotterbooke Patijn van Kloetinge (voorzitter), P. VerLoren van Themaat (secretaris-penningmeester), W.J. Roijaards van den Ham en W.C.P. Baron van Reede van Oudshoorn (secretarissen).
18 Ibidem.
19 GAU *Archief 144*, inv. nrs. 317-318, stukken betreffende de restauratie van schilderijen door de gemeente Utrecht in bruikleen afgestaan, 1892-1902.
20 Op. cit. (noot 15).
21 De lijst van bruiklenen van de gemeente uit 1873 telde oorspronkelijk 56 schilderijen. Eén schilderij, het *Gezicht op de stad Utrecht* van een onbekende schilder, werd echter in 1877 'om het groote historische belang' door de gemeente teruggevraagd om opgenomen te worden in de collectie van het Museum van Oudheden. Zie A.D. de Vries, A. Bredius en S. Muller Fz., *Catalogus van het Museum Kunstliefde* (Utrecht 1885) supplement 1893, XIX.
22 Bij veel schilderijen in de catalogus wordt de schenker vermeld, meestal echter zonder jaar van schenking.
23 GAU *Archief 144*, inv. nr. 312, bezoekersregister van het Museum Kunstliefde, februari

1873 - oktober 1905.

24 *Utrechtsch Provinciaals en Stedelijk Dagblad,* 27 november 1905.

25 G.A. Schilp, 'Vijftig jaar beeldende kunst in Utrecht', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1979) 138.

26 Van Campen, op. cit. (noot 4) 17. Het 'Boellaard-fonds' was bestemd om aan kunstenaars, die op 50-jarige leeftijd niet meer in hun onderhoud konden voorzien, jaarlijks een toelage toe te kennen en om jonge schilders kunstreizen te laten maken.

27 Op. cit. (noot 23).

28 Van Campen, op. cit. (noot 4) 24.

29 GAU *Archief 144,* inv. nr. 315, supplement op de lijst van schilderijen bij het contract van 11 december 1874 tussen B & W en bestuur G.K., januari/februari 1900.

30 Zij was de weduwe van mr. W.R. Boer, die van 1876 tot 1878 als gemeenteraadslid deel uitmaakte van de Commissie van Beheer over het museum en van 1878 tot 1891 burgemeester van Utrecht was.

31 De Vries, Bredius en Muller Fz., op. cit. (noot 20) XX.

32 GAU *Archief 144,* inv. nrs. 320, 321, 322, lijsten van de schilderijen van het museum, ongedateerd (3 stuks). Deze lijsten werden gedrukt bij de boek-, steen-, en plaatdrukkerij van P.W. van de Weyer in Utrecht, die zijn bedrijf tot circa 1880 uitoefende.

33 De enige documenten in het archief van Kunstliefde met behulp waarvan een fragmentarisch beeld is te vormen van de bruiklenen en aankopen na 1893, zijn de 'stukken betreffende kunstvoorwerpen en schilderijen, aangekocht of door particulieren in bruikleen afgestaan' (GAU *Archief 144,* inv. nr. 314).

34 Dit zijn alleen de schilderijen waarover documenten (brieven, lijsten etc.) bewaard zijn gebleven; het aantal bruiklenen door particulieren kan dus nog groter geweest zijn. Hetzelfde geldt uiteraard voor de schenkingen.

35 GAU *Archief 144,* inv. nr. 325, brieven van J.C. Clotterbooke Patijn van Kloetinge aan G.J. Hofs (secretaris G.K.), 18 juni 1893 en 14 oktober 1894, en lijst van schilderijen in bruikleen van douairière Clotterbooke Patijn van Kloetinge, ongedateerd.

36 GAU *Archief 144,* inv. nr. 314, brief van A. Bredius aan bestuur Museum Kunstliefde, september 1894.

37 Ibidem, brief van J.C. Gijsberts Hodenpijl van Hodenpijl aan bestuur G.K., 22 juni 1895, en verklaring van ontvangst door G.J. Hofs, met lijst van schilderijen, 27 augustus 1895.

38 GAU *Archief 144,* inv. nr. 325, verklaring van ontvangst van de schilderijen in bruikleen van mw. Quarin Willeumier, door G.J. Hofs, november 1895, en brief van mr. G. van Bredehoff de Vicq aan G.J. Hofs, 18 mei 1897.

39 GAU *Archief 144,* inv. nr. 314, brief van M. Vos aan G.J. Hofs, 14 januari 1896, met toegevoegde notitie van Hofs: 'geweigerd wegens te grote afmetingen, i.v.m. reeds aangenomen schilderijen van de familie De la Court'.

40 Ibidem, verklaring van in bruikleen geven van negen schilderijen door weduwe M.A. Mulder, ondertekend door Hofs, met lijst van schilderijen, 25 mei 1907.

41 Ibidem, contract tussen douairière K.J.H. Roijaards-Hardenbroek en bestuur G.K., met lijst van schilderijen, 22 maart 1912.

42 In de catalogus van het Centraal Museum in Utrecht uit 1952 worden deze werken vermeld als *Interieur van een boerenherberg* door Justus van de Nijpoort (ca. 1625 - na 1692), en *Landschap met ruïne* door Horatius de Hooch (werkzaam ca. 1650-1685).

43 GAU *Archief 144,* inv. nr. 329, kasboek van het 'Fonds tot instandhouding en uitbreiding van het Museum Kunstliefde', 1894-1902/03.

44 In de catalogus van het Centraal Museum: Nicalaus Knupfer, *Het huwelijk van Tobias en Sara,* 1654. Bij dit schilderij is vermeld 'Aankoop 1918. Vroeger in het Museum Kunstliefde'.

45 Van Campen, op. cit. (noot 4) 23.

46 Op. cit. (noot 23).

47 P.T.A. Swillens, 'Kunstliefde aan de Oudegracht', in H.M. van Dokkum (red.), *Uit het hart, 150 jaar Genootschap Kunstliefde* (Utrecht 1957) 47. Op de Topografisch-Historische Atlas van het Gemeentearchief Utrecht bevindt zich een serie van elf foto's van het Museum Kunstliefde aan de Oudegracht, tussen 1905 en 1910 gemaakt door de Utrechtse

schilder Johannes Moesman. Deze foto's illustreren het beeld dat Swillens hier schetst: de zalen waren van onder tot boven volgehangen met schilderijen, alle wandoppervlakte werd gebruikt.

48 GAU *Archief 144*, inv. nr. 36, jaarverslag over 1910-1911.

49 Ibidem.

50 GAU *Archief 144*, inv. nr. 36, jaarverslag over 1915-1916.

51 Hierover is geen informatie te vinden in het archief. Van de jaren 1917-1935 zijn ook geen jaarverslagen bewaard gebleven.

52 GAU *Archief 144*, lijst van goederen verkocht in het Notarishuis te Utrecht op 14 april 1920, en catalogus van veiling in Amsterdam (Singel 146) op 13 en 14 juli 1920.

53 *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 14 april 1920.